

Rätt från början

- Ett projekt om Universell utformning

Universell utformning inom utbildningsområdet

- **En rapport från projektet Rätt från början**

Emil Erdtman, 7 november 2019

**Funktionsrätt
Sverige**

Rätt från början drivs av
Funktionsrätt Sverige med stöd av
Arvsfonden

Innehåll

**Funktionsrätt
Sverige**

.....	1
Universell utformning inom utbildningsområdet.....	3
Funktionsrätt Sverige om skolan	3
Vad är UDL?.....	4
Inkluderande undervisning – och andra begrepp.....	6
Universell utformning av skolmiljön	7
UDL i svensk skola.....	7
Några exempel runtom i landet	8
NPF-säkring och UDL	9
UDL inom högskolan.....	10
Särskilt pedagogiskt stöd	11
Generella och riktade lösningar i högskolan.....	11
Lugna rum.....	12
Digital flexibilitet.....	13
Lärarnas kompetens.....	14
Breddad rekrytering.....	15
Internationella projekt	16
Slutord.....	17
Lär mer.....	17

Universell utformning inom utbildningsområdet

Enligt den svenska skollagen (SFS 2010:800) ska skolan vara tillgänglig för alla och anpassas efter varje elevs förutsättningar och behov, för att främja en god social, emotionell och kunskapsmässig utveckling. Lagen förtydligades senast 2014.

Internationellt finns även regleringar om skolans utformning. I

Salamancadeklaration (UNESCO) från 1994 sattes målet om en skola för alla med ord som "inclusion" och "inclusive education". Det tidigare talet om integrering – att eleven ska anpassa sig till skolan – byttes mot inkludering där skolan ska anpassas till eleven. UNESCO gav 2017 ut en [guide for inkludering och jämlikhet](#) inom utbildning.

Enligt [Funktionsrättskonventionen](#) från 2006 har barn med funktionsnedsättning samma rätt som andra barn till utbildning och ska få det stöd de behöver för att kunna utveckla sina akademiska, mentala och sociala färdigheter så långt det är möjligt. Enligt funktionsrättskommitténs [Allmän kommentar nr 4](#) angående rätten till utbildning i artikel 24 i funktionsrättskonventionen ska alla skolor och utbildningsmiljöer vara tillgängliga för alla oavsett funktionsförmåga.

Utbildningssystemen ska utgå från att elever lär sig på olika sätt och skolan ska vara flexibel så att eleverna kan lära sig på det sätt som passar dem bäst. Skolans byggnader, läroplaner och undervisningsmaterial ska vara tillgängliga.

Undervisningen, skoltransport, toaletter, skolmatsal och fritidsutrymmen ska utformas i en inkluderande och jämlik miljö. Genom inkluderande utbildning av barn och unga blir hela samhällen på sikt inkluderande.

Funktionsrätt Sverige om skolan

Funktionsrätt Sverige arbetar för att rätten till utbildning ska [säkerställas i praktiken](#) för elever med funktionsnedsättning. Åren 2011 - 2017 drevs projektet DATE, som tog fram lärmaterial för skolans arbete med tillgängliga lärmiljöer (2011 - 2014 för grundskolan och 2014 - 2017 för gymnasiet och förskolan). Lärmaterialet utgick inte från olika funktionsnedsättningar utan hur man kan arbeta med normer i skolan. En utgångspunkt för projektet var att lärmiljöns utformning är avgörande för elevens möjlighet och rätt till lärande.

En tillgänglig lärmiljö anpassar sig till elevernas lärande och ger därmed förutsättningar för att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Likvärdig utbildning skapas genom att olikheter (mångfalden) ses som tillgångar istället för problem. Att t ex elever med funktionsnedsättning stannar hemma från skolan ska inte ses som elevens problem. Det kan bero på att stöd och lärmiljö inte fungerar - ett samspel med skolmiljön och elevens funktionalitet.

DATE tillkom när SPSM (Specialpedagogiska skolmyndigheten) fick ett regeringsuppdrag om att arbeta med tillgänglighet. Projektet utgick från SPSM:s [Tillgänglighetsmodell](#) som består av de tre hörnen social, pedagogisk och fysisk miljö – samt 22 indikatorer som bedöms efter en femgradig skala. Modellen kan användas som checklista i det strategiska arbetsmiljöarbetet. DATE:s material finns idag tillgängliga via [Specialpedagogiska skolmyndighetens webbplats](#).

Sedan 2013 har Funktionsrätt Sverige även arbetat med att sprida konceptet universell utformning. I samband med forskningskonferensen UD2014 (om universal design) inleddes ett samarbete med Certec (Centrum för rehabiliteringsteknik på Institutionen för designvetenskaper i Lund) som ledde fram till projektet Rätt från början. Certec är samarbetspart i projektet och har länge arbetat med universell utformning och UDL.

Vad är UDL?

Ternen Universell utformning myntades 1985 av arkitekten Ronald Mace som en reaktion mot ett tillgänglighetsarbete som inte såg helheten, utan mest handlade om att följa regler. Universell utformning utvecklades alltså inom arkitekturen, men har även rötter inom IT-området (där det ibland kallas Inclusive design). Idén är att huvudlösningen ska fungera för så många som möjligt, men också att vara så flexibel att olika användningssätt är möjliga. Universal Design utvecklades vid Center for Universal Design vid North Carolina State University i USA. 1997 tog sju principer för universell utformning fram. Dessa säger att den universellt utformade produkten eller tjänsten ska vara likvärdig och flexibel för användaren. Den ska också vara enkel och intuitiv och det ska inte vara farligt att göra misstag vid användningen. Dessutom ska den vara utformad så att den kräver låg fysisk ansträngning och är åtkomlig för alla användare.

Efter att universell utformning skrevs in som åtagande för staterna och definierades i funktionsrättskonventionen har en utveckling skett mot att se universell utformning som en process för att från början göra allt nytt som skapa tillgängligt för alla. Rätt från början använder sig av en helt ny europeisk standard för "tillgänglighet genom universell utformning" (EN17161) som hjälper organisationer att införliva universell utformning i sitt arbetssätt genom att identifiera och involvera icke-användare – dvs de som tidigare inte varit med eller kommit till tals.

[Universal Design for Learning](#) (UDL) utvecklades vid [CAST](#) (Center for Applied Special Technology) vid Harvard University. CAST grundades 1984 utifrån frågor om hur datorer och ny teknik kan gynna lärande för barn med funktionsnedsättning. CAST har givit ut [UDL Guidelines](#). Forskare vid University of Connecticut har förutom de sju principerna lagt till två principer: "gemenskap i lärande" (a community of learners) och "lärande klimat" (instructional climate).

Inom skolans värld har en pedagogisk huvudlösning traditionellt kompletterats med olika specialpedagogiska särlösningar för minoriteter av elever/studenter med funktionsnedsättning. Traditionellt används en huvudplanering för hela klassen med anpassade lektionsuppgifter för enskilda elever. UDL är ett pedagogiskt och praktiskt ramverk för inkluderande utbildning – en metod för hur undervisningen kan läggas upp. Kurser och utbildningar, liksom undervisningsmaterial och pedagogiska metoder ska enligt UDL utformas så att de fungerar för alla. Det gäller även lärandemål och bedömnings- och examinationssätt.

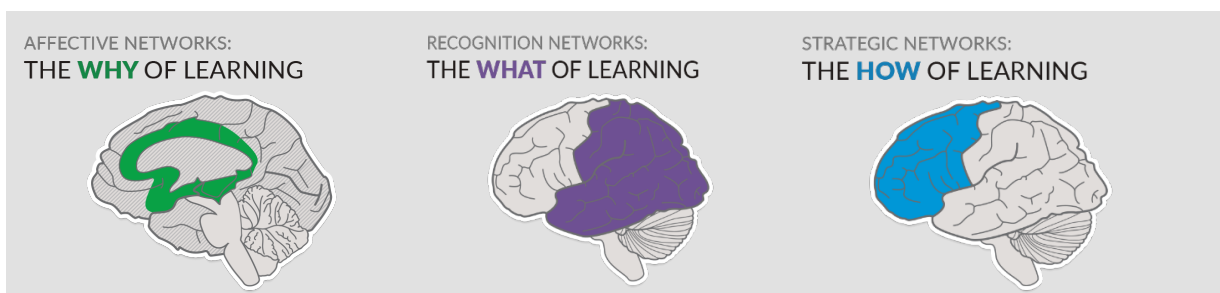
Genom flexibilitet för olika behov blir det (special)pedagogiska stödet tillgängligt för alla och särlösningar undviks, även om individuella stöd också alltid kommer behövas. UDL bygger på insikten att det behövs en pedagogisk flexibilitet för att tillmötesgå olika behov. Målet är gemensamt, men vägen dit skiftar. UDL bygger från början in en flexibilitet för hur studenter:

- tar till sig information
- kommunicerar med varandra och med sina lärare
- lär sig
- motiveras
- presenterar sin kunskap

De tre grundprinciperna i UDL är:

- engageras på olika sätt
- ta in kunskap på olika sätt
- visa sina nya kunskaper på olika sätt

Bilder från CAST Universal Design for Learning Guidelines:

Wittenby & Gunnarsson (2019) beskriver istället grunderna så här:

1. **Multiple Means of Representation** - innefattar hur information presenteras av lärare och hur kunskapen inhämtas av eleverna. UDL värdesätter olika sätt att utföra lärandet för att så många som möjligt ska kunna ta del av den. Det innebär i praktiken att det ska finnas alternativa sätt att se och höra

informationen genom exempelvis bilder och symboler, modeller och vilket språk informationen uttrycks på. Hjälpfunktioner till att förstå informationen och främja förmågan att se mönster, kontextualisera och generalisera ska också finnas tillgängligt.

2. **Multiple Means of Expression** berör hur eleven får möjlighet att uttrycka vad denne har lärt sig. Det kan göras genom att exempelvis förse eleven med sätt att uttrycka sig fysiskt genom teater, hjälpande teknologiska funktioner på surfplattor och datorer, tankekartor och inspelningsenheter.
3. **Multiple Means of Engagement** är den riktlinje som behandlar hur motivationen hos eleverna ska hållas uppe, där start och sluttider för varje moment samt att målet med varje uppgift presenteras tydligt. Eleverna uppmuntras att själva bestämma presentationsform och att självständigt reflektera kring sitt lärande under varje läromoment. Med hänsyn till elevens behov och beroende på uppgiften som står framför dem är det viktigt att skolpersonal är flexibel kring tillvägagångssätt och sociala krav.
4. **Multiple Means of Assessment** innefattar att bedöma elevens lärande kontinuerligt och se till att reducera sådant som distraherar eller försvårar lärande och istället fokusera på sådant som engagerar eleven till lärande. Målet är att eleven själv ska kunna se över sitt lärande, veta vilka redskap som behövs för att på bästa sätt ta in informationen och hålla engagemanget uppe, i förmån för elevernas självkänedom..."

Inkluderande undervisning – och andra begrepp

Det finns också andra snarlika trender, som till exempel differentierad undervisning och lektionsdesign. Young och Luttenegeger (2014) använder till exempel "design for all" för en lektionsplanering som tar hänsyn till bredden i elevernas lärande.

Differentiering i undervisningen innebär att läraren i sin anpassning av undervisningen skall genomföra ett antal val som understödjer alla elevers optimala utveckling i skolämnen. Genom differentieringens grundläggande princip kan lärare bland annat uppmärksamma mångfalden bland eleverna som normalt och något positivt samt förstå nödvändigheten av flexibilitet i skapandet av inkluderande lärmiljöer.

Elaine Kotte undersöker i sin [doktorsavhandling](#) Inkluderande undervisning (Malmö 2017) lärares uppfattningar om inkluderande lektionssammanhang. Hon hänvisar till Mitchell (2015) som menar att inkluderande undervisning bland annat handlar om anpassad läroplan, anpassade undervisningsmetoder, tillgängliga resurser och support. Kottes enkät till lärare visar att de är positiva till inkludering (särskilt de

som har kunskap inom specialpedagogik), men 75 procent tycker att inkluderande undervisning är svårt. Svårigheten handlar om avvägningen mellan den enskilda elevens och hela klassens intresse och den ständiga prioriteringen av hjälpinsatser bland klassens elever. Det finns en ambivalens mellan att bemöta alla elever lika eller individuellt. Enskilda elevers behov kan utmana möjligheten att inkludera alla samtidigt.

Lärarna känner sig ensamma i arbetet och har en oro att inte räckta till för att tillgodose samtliga elevers behov. Ett stöd kan vara kollegial samverkan där lärarna ger stöd och råd till varandra och avsätter tid för gemensamma planeringar, diskussioner och samverkan inom arbetslaget. Det finns också behov av (specialpedagogiskt) stödmaterial för lärarna.

Kotte talar om exkluderings- och inkluderingsmekanismer i lektionssituationer och att UDL kan vara till nytta i lärares strävan efter inkluderande undervisning och hjälpa lärarna att utforma lektioner som blir tillgängliga för samtliga elever.

Universell utformning av skolmiljön

När Rätt från början har frågat Funktionsrätt Sveriges medlemsförbund vilka frågor som är viktigast för en tillgänglig skola handlar flera svar om miljön: ljudmiljö, ventilation och orientering. Egentligen spänner universell utformning över allt från pedagogik till tillgänglig skolgård och fritidsgård. Det handlar om att inkludera de som står längst ifrån, som inte kan föra sin egen talan – icke användarna. Många elever går inte till skolan på grund av otillgänglig lärmiljö. Samtidigt händer det att nya skolbyggnader byggs utan inflytande från lärare och elever. Och om byggnaderna byggs utifrån principer om tillgänglig lärmiljö kanske man tar med sig det gamla arbetssättet till lokaler som inte är anpassade för detta.

Forskningsinstitutet Ifous arbetar just nu (2019) med forskning om "att bygga skola". Suzanne de Laval, Arkitekturanalys, leder projektet i samarbete med Anneli Frelin och Jan Grannäs, Högskolan i Gävle. Redan nu finns ett [konferensmaterial](#) och en [film om "att bygga skola"](#) (där fysisk tillgänglighet diskuteras). Tidigare rapporter är [Vägar till en inkluderande skolmiljö](#) av Gustafsson och Nordin. Ifous står för innovation, forskning och utveckling i skola och förskola och är ett forskningsinstitut (ägt av Skolporten AB) som samordnar praktknära forskning och konkret utvecklingsarbete. FoU-programmet Inkluderande lärmiljöer har tidigare publicerat tre rapporter, varav [Att forma skolan efter eleverna - styrgruppens perspektiv](#) är en.

UDL i svensk skola

UDL är inte etablerat i svensk skola och används inte i skolans styrdokument. Man kan ändå ställa frågan hur UDL förhåller sig kunskapskraven i LGR 2011 och om

exempelvis dagens krav är exkluderande för barn med olika funktionsnedsättningar. Ett argument för universell utformning i skolan är att eleverna "kommer med" från början. I en otillgänglig lärmiljö misslyckas vissa och kan då ansöka om specialpedagogiskt stöd. Men då är ofta skadan på både utbildningsgången och självförtroendet redan skedd.

När Rätt från början kontaktar Skolverket för att höra hur man arbetar med universell utformning hänvisas vi till Specialpedagogiska skolmyndigheten. SPSM använder begreppet tillgängliga lärmiljöer, men har haft en arbetsgrupp som fördjupat sig i UDL. Som bas för pedagogiskt arbete anger SPSM "ledning och stimulans" för att åstadkomma tillgängliga lärmiljöer. Sedan följer "anpassning" för elever som inte klarar kunskapskraven och därefter "särskilt stöd". Man skulle kunna byta "ledning och stimulans för tillgängliga lärmiljöer" mot universell utformning, enligt den tjänsteman på SPSM som Rätt från början träffar.

Några exempel runtom i landet

När Rätt från början träffar Region Gotland under Almedalsveckan får vi höra att många lärare fortfarande arbetar ensamma i klassrummet, men att skolan borde kunna lära mycket från särskolan som ofta är bättre på att differentiera sitt arbetssätt. Region Gotland har sedan 2017 ett samarbete med SPSM om tillgängliga lärmiljöer. Alla rektorer från förskolan och skolan går en webbaserad utbildning som bygger på lärmaterialet från DATE och värderingsverktyg för tillgänglig utbildning med 22 indikatorer.

SPSM står för utbildningen medan kommunen anställt en tillgänglighetskunnig som är ute i verksamheterna för att de systematiskt ska prova, kommunicera och sedan prova nytt. Projektledaren för tillgängliga lärmiljöer, Annika Nyström Karlsson, betonar att det måste bli verkstad av allt snack: "UDL borde kunna fungera bra i svenska skolor, men det måste kombineras med tillgängliga lärmiljöer och en tydlig struktur", säger hon.

Men vilka använder då UDL? [Sollentuna International School](#) arbetar sedan 2015 med UDL. Bland annat används "elevprofiler" där elev, vårdnadshavare och kollegor samlar en gemensam bild av elevens skolsituation och önsknings. Täby kommun har också satsat på UDL de senaste åren. Bland annat har lärare och rektorer gått kursen "Leading for Inclusive Education in Sweden" på Harvard University.

Autism- och Aspergerförbundet jobbar, bland annat med hjälp av återkommande enkäter, för att öka kunskapen hos allmänheten och få upp frågorna på beslutsfattarnas bord. På sin hemsida har förbundet [simuleringsövningar](#) där bland annat elever och lärare kan känna på hur det är att ha autism.

Agneta Söder, utredare för skolfrågor på Autism- och Aspergerförbundet framhåller att hela skolmiljön viktig för elever med autism. Det är oftast bättre med ett mindre sammanhang både i den fysiska miljön och i undervisningssituationen, där eleven också erbjuds möjlighet att kunna sitta avskilt alternativt kunna avskärma sig. Man bör tänka till hur man utformar skolbyggnader. Det kan handla om en ingång direkt in i klassrummet för att undvika trängsel i korridoren, vilket är påfrestande då man oftast är överkänslig för ljud och andra intryck. Klassrummet ska vara väl anpassat akustiskt och med reglerbart ljus.

Norrtälje kommun har sedan 2017 satsat på att höja kompetensen hos skolpersonal om neuropsykiatriska funktionsnedsättningar genom att utbilda kollegiala handledare som i sin tur tränar pedagogerna i att förändra undervisningen. Det är viktigt att se elevernas styrkor eftersom de ofta kan prestera svagt inom vissa områden och vara briljanta inom andra, säger projektledare Ann Lindgren till Gunilla Eldh på [Funktion i fokus](#).

NPF-säkring och UDL

I artikeln [Det perfekta klassrummet](#) i tidningen Grundskolan skriver Ulrika Fjällborg om Källbrinksskolan i Huddinge där en tredjedel av eleverna har diagnostiserad neuropsykiatrisk funktionsnedsättning. Skolan är från 1963 och har inte senare arkitekturs glasväggar ut mot korridoren, starka färger, öppna ytor eller fönster i ögonhöjd. Istället försöker man stänga ute ljud och ljus, och möbler går i grått utan mönster. Akustik, ventilation och dimmer på belysningen är viktigt.

Klassrummen ska vara rymliga så att man kan ta pauser och röra sig. Både klassrum och lärandeprocess designas för koncentration och lärande. Lärarna fortbildas vidare för att möta elevernas behov. De bemöts i enlighet med tillgänglighetsprincipen och får ha musik i öronen och sin bänk avskärmad. Eleverna arbetar i studiebås och det finns språksal och mätterum för extra koncentration. Lärarna placerar ut eleverna så att de inte alltid hamnar i samma gäng. Stressbollar, tyngdvästar och hörselkåpor är "förbrukningsmaterial" på skolan.

Skolan försöker organisera verksamheten utifrån elevernas behov, inte pedagogernas. Man utgår från elever med störst behov. Det som är bra för dem är bra för alla. Designen utgick från förslag från pedagogerna, medan slöjdsalen faktiskt gjordes med tydligare skyltar och markeringar efter en enkät bland eleverna. QR-koder bredvid verktygen gör att var och en kan hämta instruktioner via sin mobil (vilket ligger helt i linje med UDL:s digitala aspekt).

Stephanie Wittenby och Mathilda Gunnarsson har i [uppsatsen](#) Skolans relevans för socialt arbete - En fallstudie om skolkonceptet NPF-säkring (Linnéuniversitetet 2019) studerat Källbrinksskolans NPF-säkring i förhållande till UDL. UDL används som teoretiskt perspektiv för att förstå konceptet NPF-säkring, men koncepten ställs också

bredvid varandra. De går båda ut på att tillgängliggöra fysisk och psykosocial miljö samt förändra synen på elevers olikheter, oavsett funktionsvariation.

”NPF-säkring tycks ha många likheter med UDL vilket skulle kunna öka ett så nytt koncepts legitimitet. Ändå presenteras inte UDL som en inspirationskälla varken under studiebesöket eller i de texterna som analyserats.”

Skolans rektor har enligt uppsatsen likställt NPF-säkring med tillgänglighet, men någon direkt koppling till UDL görs inte. En förklaring kan vara att nya och ”egna” begrepp hjälper till att skapa legitimitet för skolan i det omgivande samhället – nog så viktigt i det fria skolvalets tidevarv. En förklaring till all uppmärksamhet skolan fått (öppet för studiebesök vissa kvällar) är säkerligen också rektorns (Ellinor eget driv, resonerar Wittenby och Gunnarsson.

De undersöker sambandet mellan NPF-säkring och minskad risk för social exkludering i framtiden och ser vissa dilemman med ensidigt fokus på NPF. Att både anpassa för alla elever och betona NPF-säkring kan skapa förvirring. NPF är en diagnoskategori som härstammar från ett medicinskt synsätt på funktionshinder där individen ska rustas för att klara av skolans krav. NPF riskerar att vidmakthålla en kategorisering som bygger på att vissa är avvikande och ska förändras.

Prästamosseskolan (4-9) i Skurup använder ett annat begrepp, nämligen hjärnsmart skola. Rektor Mattias Liedholm berättar för [Skolvärldens](#) Karin Lindahl att man undvika lärandemiljöer där elever känner sig utpekade. ”Istället för att göra särskilda anpassningar för individer försöker vi anpassa all undervisning för så många som möjligt.” Vad som beskrivs är bland annat ”variation av miljöer och möblering” och klassrum utan distraktioner men med pilatesbollar och ”cykelskolbänkar”.

Lektionerna har tydlig struktur och uttalade mål. Pauser med fysiska övningar tas och den som inte vill sitta i klassrummet kan jobba enskilt eller i par. Inne på skolan råder skoförbud och eleverna får inte lämna skolområdet under dagen. Allt detta låter väldigt likt den NPF-säkrade skolan och kunde kanske även det gå under den mer internationellt gångbara beteckningen UDL.

UDL inom högskolan

Från Rätt från börjans intervjuer framkommer att inkluderingsarbetet kommit längre på grundskolan än på högskolan. UDL är ganska nytt inom den svenska högskolan. Jämfört med grundskola och gymnasium har universitetslärare ganska lite pedagogisk utbildning. Det kan handla om en kort kurs för att få undervisa. Högskolan i Kristianstad och Örebro universitet erbjuder utbildning i UDL till sina lärare. Mälardalens högskola ger en kurs i "Tillgänglig undervisning i högre utbildning", Stockholms universitet har haft workshops om UDL och Ersta Sköndal Bräcke högskola har gett ut en [folder](#) om tillgänglig undervisning.

Särskilt pedagogiskt stöd

Högskolestudenter som kan styrka att de har en varaktig funktionsnedsättning som inverkar på studierna kan söka pedagogiskt stöd via [NAIS - Nationellt administrations- och informationssystem för samordnare](#). Varje högskola har en "samordnare" för pedagogiskt stöd (kan vara deltid) och ska använda 0,3 procent av statsanslaget för utbildning på grund- och avancerad nivå till detta stöd. Stockholms universitet har en samordnande roll och samlar in uppgifter om studenter med funktionsnedsättningar och fördelar även medel till lärosäten där kostnaden för stödet har överskridit 0,3 procent. Det finns en nationell referensgrupp med samordnare från nio lärosäten.

2018 var ca 17 500 studenter på landets högskolor i kontakt med samordnare. Antalet studenter med synnedsättning, hörselnedsättning och rörelsenedsättning ökar långsamt, medan antalet studenter som söker särskilt stöd på grund av dyslexi eller neuropsykiatriska funktionsnedsättningar ökar desto mer.

Samordnarna - ofta med bakgrund som studievägledare - besitter ofta en stor kunskap om tillgänglighet och även UDL. En av dessa är [Pia Häggblom](#), samordnare för studenter med funktionsnedsättning, Högskolan i Kristianstad, som skrivit boken [Universell design för lärande - ett inkluderande förhållningssätt](#) (2019). Hon har tidigare skrivit en masteruppsats om UDL och publicerade 2015 artikeln "[Universell design för lärande - konceptet för ett paradigmskifte där vi anpassar lärosäten och inte studenter](#)". UDL har introducerats på den högskolepedagogiska grundkursen vid Högskolan i Kristianstad (HKR).

Generella och riktade lösningar i högskolan

Inom ramen för funktionshinderspolitiken fick [Universitets- och högskolerådet, UHR](#) i uppdrag att ge goda exempel som ökar tillgängligheten och motverkar diskriminering av studenter med funktionsnedsättning. Ett av motiven till att öka tillgängligheten är att det anses kunna minska skillnaden i utbildningsnivå mellan personer med och utan funktionsnedsättning. I rapporten [En högskola för alla](#) (2019:2) ges exempel på insatser som kategoriseras utifrån om de ökar tillgängligheten generellt (G) eller om de i huvudsak är stöd riktade mot enskilda individer (R). Med hjälp av klassificeringen G kan man få en vägledning om lösningar som bygger på universell utformning.

Det finns flera exempel på lösningar utifrån universell utformning, men i många fall begränsas tillgången till dessa till dem som beviljats stöd via samordnare, det vill säga har uppvisat läkarintyg och fått sitt stödbehov "godkänt" av högskolan. Nackdelen med särskilt stöd är att det kan vara utpekande och stigmatiserande, men också att man behöver ansöka om stöd via en byråkratisk process - och därmed halkar efter tidsmässigt. Alla har inte heller utredning eller läkarintyg som berättigar

till särskilt stöd. Nackdelen med riktade insatser är också att man lätt missar många studenter som inte känner till att stödet finns.

Malmö och Örebro universitet erbjuder studieverkstäder där alla kan få stöd – inklusive studenter med funktionsnedsättning. Universella lösningar i undervisningen är att alltid lägga in raster (och inte fråga om man vill hoppa över den...) eller arbeta med skyltning och orientering. På Umeå universitet användes för detta "Riv hindren" från Myndigheten för delaktighet samt en referensgrupp med studenter med olika funktionsnedsättningar. Att till exempel spela in föreläsningar och göra dem tillgängliga för alla studenter kan också ses som en generell lösning för alla, medan särskilda informationsdagar eller workshops riktade till enbart studenter med funktionsnedsättning kan ses som sär lösning.

Ett exempel på sådan riktad insats är distanskursen SMART Studying om arbetsminne, organisering, uppskjutande, uppmärksamhet och studieteknik - hur man kan använda sin smartphone och dator för kalender, påminnelser, att-göra-listor och appar för att organisera sina studier och uppgifter, samt förbättra uppmärksamheten och hitta den studierutin som passar en bäst. Via en app finns legitimerad psykolog. Kursen vänder sig till studenter med neuropsykiatriska funktionsvariationer men skulle kunna vara till nytta för många andra.

Lugna rum

Högskolan Väst har skapat en annan sär lösning med en digital mötesplats för studenter med funktionsnedsättning på lärplattformen Canvas. Att arbeta med "trygga rum" där en grupp kan stärka sin egenmark och stötta varandra ligger i tiden, men ska ses som ett komplement till generella lösningar. Att studenter hjälper varandra i mindre studiegrupper utanför ordinarie schema ligger nära Supplemental Instruction (samverkansinläring på svenska) - ett koncept för att ge studenterna inflytande över lärande och kursupplägg.

Flera högskolor har varianter av "lugna rum". KTH har en lokal som studenter med Asperger (AST) och liknande problematik kan använda för att äta lunch och återhämta sig medan LTH:s "resursrum" har datorplatser och höj- och sänkbara skrivbord för studierna. Tillgång till rummen beviljas av samordnare och alltså inte tillgängligt för alla utan avsett för studenter med psykiska och/eller neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.

Många högskolor har fadder- och mentorssystem för alla studenter. Att utbilda faddrar och mentorer i det specifika med att studera med funktionsnedsättning kan vara ett sätt att integrera funktionshinderperspektivet i generella lösningar. Ett annat exempel på universell utformning eller UDL är att en introduktion för alla studenter av exempelvis en maskin kan kompletteras med instruktionsfilmer som kan ses i mobilen via en QR-kod bredvid maskinen.

Pedagogiskt stöd har även getts under praktik (verksamhetsförlagda utbildning). I Lund har en handläggare från pedagogiskt stöd varit ute på en vårdavdelning för att identifiera problem i miljön, i detta fall relaterat till dyslexi och sjuksköterskeprogrammet.

När det gäller examination har digital tentamen många fördelar för alla studenter. Men själva tentamensmiljön kan i sig skapa oro och göra att många inte dyker upp. Uppsala universitet har därför byggt ett tentamenscenter med två mindre salar och tretton enskilda rum med fåtölj, brits eller soffa. Borden är höj- och sänkbara, stolarna ergonomiska och datorerna har rättstavningsprogram och talsyntes. Miljön är ljudisolerad och har plats för assistenter och skrivstöd. Antalet tentamensvakter är begränsat så att man känner igen dem från gång till gång. Det är ett exempel på väl genomtänkt åtgärd av universitet som utöver lett till att fler studenter med funktionsnedsättning klarar sin examen och därmed en minskning av utbildningsklyftan i samhället. Varför inte sprida ett så bra koncept till alla tentasalar?

Digital flexibilitet

I takt med att tekniken utvecklas uppstår nya lösningar enligt universell utformning. Den som har en "vanlig" smart telefon kan ta bilder och spela in, men även på texter upplästa eller förstörade. (Ibland är lärare ovilliga att låta studenter med funktionsnedsättning spela in föreläsningarna, men Handelshögskolan har utrett frågan och kommit fram till att det inte finns några upphovsrättsliga hinder för det.) Språkstödsprogram, talsyntes och scanningsrobotar är några exempel på digitala verktyg för att göra kurslitteraturen mer tillgänglig. På hjälpmedelsmarknaden finns också många produkter som kan vara till nytta för studenter. Med en "Smartpen" läses den text upp som pennan trycker på.

I UDL spelar informations- och kommunikationsteknologi stor roll för att tillgodose olika lärostilar. Innehållet i en kurs kan bestå av text, film och animation – självklart med undertexter och syntolkning. Teoretiska modeller kan kompletteras med grafik och foto. Men det är inte alltid de filmer som används inom utbildningarna är textade. Textning ses rent administrativt som en tillgänglighetsfråga, inte särskilt pedagogiskt stöd. Det kan upplevas som stigmatiserande att bara kunna se filmen tillsammans med skrivtolkarna och även missgynnande eftersom andra kan se den flera gånger.

Ett område där hinder (men också möjligheter) byggs in är IT-system och lärplattformar. Synskadades riksförbund, SRF, har gjort t ex [en undersökning kring tillgängligheten hos utbildningsplattformar](#). Studien visar att många elever hoppar av sina studier eller kanske inte ens börjar på grund av otillgängliga IT-system. Det

kan även vara så att en läroplattform uppfyller alla standarder och tekniska regelkrav, men att själva interaktionen ändå inte fungerar.

Via [Myndigheten för tillgängliga medier, MTM](#) får studenter tillgång till anpassad kurslitteratur. Det går att beställa inläsning av kurslitteratur och läsa den via appen Legimus i telefonen. Med det är viktigt att kurslistorna kommer ut tidigt.

Leveranstiden, förutom kännedom och information, är avgörande. För automatiskt tal är leveranstiden åtta veckor. Tar det lång tid för litteraturen att komma kan hela utbildningen äventyras. Göteborgs universitetsbibliotek har som komplement en robot som skannar in litteratur, en generell lösning som gynnar fler.

Om program för rättstavning, talsyntes, förstoring och elektroniska ordlistor finns installerade (eller som möjlighet att ladda ner för alla – se exempelvis [SLU](#)) på alla universitetets datorer gynnas även studenter med funktionsnedsättning. Högskolan Väst och Mälardalens högskola har köpt licens på en talsyntes (Tortalk) som alla studenter och anställda kan ladda ner. Den finns även på högskolans tentamensdatorer men kräver då beslut om pedagogiskt stöd. Viktigt är också att universitetens bibliotek har höj- och sänkbara bord och lugna platser för studier.

Lärarnas kompetens

Högskolestudenter med funktionsnedsättning anser enligt Blomberg et al (2013) att undervisningens tillgänglighet beror på lärarens vilja och inställning. Inte ens enkla åtgärder som tydlig struktur, kortare föreläsningsspass eller att lämna ut föreläsningmaterial i förväg fungerar alltid. Det är även oklart var ansvarsfrågan ligger, tycker studenterna. Universitetslärarna å sin sida pekar på gruppstorlek och bristande tid och resurser (Eriksson Gustavsson och Holme 2009).

Högskolelärare upplever att de saknar både resurser och kunskaper, att tiden inte räcker till och stöd till studenter med funktionsnedsättning innebär mycket administrativt arbete. Från lärarhåll har bland annat gruppstorlek och bristande tid och resurser lyfts fram som hinder för arbetet med tillgängligheten i undervisningen. Lärarna behöver ofta hjälp av duktiga IT-pedagoger för att UDL ska förverkligas. Det finns en medvetenhet om detta problem, men hur ska universitetslärare veta vilka stödbehov en student har och vad de ska göra?

På Högskolan i Jönköping får lärarna ett informationsbrev som student och samordnare för pedagogiskt stöd formulerar tillsammans.

”Informationsbrevet ökar förutsättningarna för att studenten och lärarna känner trygghet i mötet med varandra, genom att lärarna får möjlighet att förbereda sig och skapa en tillgänglig undervisnings- och examinationssituation.” /En högskola för alla

Exempel från informationsbrev till lärare:

- Använd helst svart penna när du skriver på tavlan – det är viktigt med stor kontrast
- Ge utökad tid för laborationer
- Tentamen – uppdelning vid 2 alt 3 tillfällen
- Tentamen – pappersformat: en fråga/sida, teckensnitt 14

Breddad rekrytering

Hur ska högskolorna nå "icke-användarna" – dvs de som hamnat utanför högskoleutbildning av olika skäl? Högskolor är skyldiga att nå ut till personer med funktionsnedsättning och enligt FN-organet UNESCO måste utbildningssystemen stärkas så att de når alla "learners" oavsett funktionsvariation. I Europa har satsningar gjorts på att inkludera underrepresenterade eller "icke-traditionella" grupper i högskoleutbildning. Det kan förutom personer med funktionsnedsättning vara äldre, ensamstående, formellt icke-behöriga, migranter eller personer från socio-ekonomiskt utsatta situationer.

Universitets- och högskolerådets rapport Breddad rekrytering – breddat deltagande (2014) tar upp UDL som en väg till breddat deltagande genom att man planerar för den variation och mångfald som finns bland dagens studenter. [Pia Häggblom](#) vid Högskolan Kristianstad ser UDL som ett sätt att öka tillgängligheten och flexibiliteten i undervisningen, men också ett sätt att spara tid och resurser, samt få ökad genomströmning.

Det finns olika sätt att fånga upp behov upp hos studenter som är underrepresenterade på högskolan. Vinnovaprojektet Rethink på Karlstads universitet är ett försök där 40 studenter med funktionsnedsättning deltagit i en kartläggning och identifierat områden där de upplever hinder, samt kommit med idéer på lösningar. Mittuniversitetet har jobbat med Supported Education som hjälper studenter med psykisk ohälsa att identifiera sina förmågor och behov samt vilka resurser som finns omkring dem.

Nätverket [Include](#) jobbar för breddat deltagande inom högre utbildning och har konferens var tredje termin. [Rapport från senaste Includekonferensen \(från Universitetskanslerämbetet\)](#)

[EU-rapporten](#) Modernisation of Higher Education in Europe: Access, retention and Employability (Eurydice, 2014) ser att inkluderande pedagogik har en roll i att öka genomströmningen och i slutändan öka medborgarnas anställningsbarhet. [AHEAD \(Association for Higher Education Access & Disability\)](#) på Irland koordinerar [LINK-nätverket](#), där Stockholms universitet ingår. Norska [universell.no](#) samordnar

spridandet av kunskap, erfarenheter och goda exempel om full inkludering av studenter med funktionsnedsättningar på högskolor och universitet i Europa.

Internationella projekt

[UDLL \(Universal Design for Learning - License to Learn\)](#) är ett Erasmusprojekt som bland annat har tagit fram en [digital verktygslåda](#) för att arbeta med UDL. [Towards Inclusive eLearning: Improving Accessibility of eLearning in Higher Education from Universal Design for Learning perspective \(TINEL\)](#) är ett annat Erasmus-projekt (2018-21) för att utifrån UDL förbättra tillgången till inkluderande e-learning i högskolestudier. Projektet leds från Häme University of Applied Sciences (HAMK) (av Merja Saarela) och syftar till kartlägga och undersöka inkluderande eLearning och UDL i högskolan. TINEL använder begreppet UDeL (Universal Design for eLearning). Projektet ska också utveckla utvärderingsverktyg och bidra med kompetensutveckling för lärare och personal eftersom det saknas stödmaterial för den som vill arbeta med UDeL.

Partners är:

- The Association of Finnish eLearning Centre (NGO)
- University of Jyväskylä (Tarja Ladonlahti)
- Lund University, Certec (Håkan Eftring)
- Norwegian University of Science and Technology (NTNU) (Anne Britt Torkildsby med bakgrund från Designhögskolan i Umeå)
- University of York, United Kingdom (Helen Petrie Professor of Human-Computer Interaction)

TINEL vill åstadkomma ett perspektivskifte från "utsatta grupper" till att tänka UDL.

1. Öka tillgängligheten till högskoleutbildning
2. Utbilda lärare och personal
3. Skapa större förståelse för den mänskliga mångfalden

TINEL har nu övergått till en fas där en "UDL training model" håller på att utvecklas. I sin insamling av goda exempel valdes fyra ut och presenterades på en UDeL-konferens i Finland 2019.

- **Aalto University**, Finland: Nordic Rebels: A Blended Approach to Fix Higher Education [Nordic Rebels]
- **University of Agder**, Norway: Digital Competence - hur högskolan proaktivt kan skapa en tillgänglig kurs genom att först testa upplägget med en testgrupp av studenter med funktionsnedsättning.

- **Häme University of Applied Sciences (HAMK)**, Finland: Videodokumentären Songs from Life om hur man utifrån de konkreta "problem" som uppstår i studiesituationen kan planera så att undervisning och lärande fungerar bättre för alla i framtiden.
- **University of Jyväskylä**, Finland: Crossing Borders without Travel: Virtual Exchange Practices for Students [Crossing Borders Without Travel].

Häme och Agder har alltså två olika angreppssätt. Det ena utgår från befintliga hinder i verkligheten och det andra testar ett uttänkt upplägg. Gemensamt för alla exemplen är att i inget fall har initiativ tagits på högre fakultets- eller institutionsnivå för att implementera UDL eller utbilda lärare om mångfald.

Slutord

UDL är ett grundläggande förhållningsätt om att erbjuda olika sätt att motivera till lärande, olika sätt att ta till sig information och redovisa kunskaper. Utgångspunkten är att pedagogiskt stöd ska vara tillgängligt för alla elever. Det innebär att behovet av särlösningar blir mindre.

Skolan utgår ofta från den befintliga gruppen och anpassar pedagogik med mera efter den, men universell utformning är en pågående process som går ut på att tänka in alla, även de som inte för närvarande ingår i gruppen – en grunddesign som funkar för så många som möjligt. Det handlar inte bara om själva lärprocessen utan hela lärmiljön.

Att se UDL som ytterligare en metod blir för begränsat. Istället är det viktigt att se det som en process där de verkliga huvudpersonerna – the learners – involveras i utformningen av sitt lärande. Vi hoppas att denna rapport bidrar till att grundtankarna i UDL blir verklighet i Sverige.

Lär mer

Blomberg, B., Järkestig Berggren, U., Bergbäck, E. (2013). Organisering av pedagogiskt stöd i högre utbildning. En studie om studenter med funktionsnedsättningar och deras erfarenheter av högre utbildning i Sverige, Tjeckien och USA.

Burgstahler, S (2010) Universal design of higher education – from principles to practice

Ceresnova, Z., Penaz, P., & Di Bucchianico, G. (2018). Inclusive education. In Z. Ceresnova (Ed.) Inclusive higher education, (pp. 18-54). Prague: Nakladatelství Gasset – Allan Gintel.

Rose, D. H., & Gravel, J. W. (2010). Universal design for learning. In P. Peterson, E. Baker, & B. McGraw (Eds.), *International Encyclopedia of Education*, (pp. 119–124). Oxford: Elsevier.

Filmer

- <https://www.youtube.com/watch?v=8nd4IPEY2Sk&feature=youtu.be>
- <https://www.youtube.com/watch?v=OBxc-vGjKm0>
- https://www.youtube.com/playlist?list=PLWx3HjGdn1zhgbPKba_7fJQLYDAeZ9M34